

մարդոգմէ եւ կարծեմք թէ ալեւոր մագերն անհրաժեշտ են մեր հայրապետական կամ պատ-
րիարքական աթոռներուն համար: Լուսաւո-
րիչ քառասունհինգ տարեկան էր երբ հայ-
րապետական գահը հիմնեց. Մենք Ներսէս երի-
տասարդ էր: Գրեգոր Պալաուռնի քսան տա-
րեկան էր երբ կաթողիկոս ընտրուեցաւ:

Իսկ այն պատկառելի ալեւոր ծերունին,
որ Օրմանեան սրբազանն է, անհրաժեշտ է
չուտով հանել այն անարդար, անհերելի խա-
տառակութեան ցեխէն ուր կրքերու կուրաց-
ման բուլէի մը գինձը հետեցին ափ մը մար-
դիկ: Օրմանեան, ես համոզուած եմ, ոչ միայն
չէ այն ազգատեսաց, անձնամոլ մտայ տիպարը
զոր կ'ուզեն ներկայացնել, այլ՝ ունենալով
հանդերձ իր թերութիւնները՝ ազգաւէր լա-
հայ մարդ է, կարող քարոզիչ, հմուտ ուսու-
ցիչ, ներսնի եւ կորովի պատմագիր, Լուսե-
րիկ մը ալ՝ Տէր-Ներսէսեանի գործերը կատարու-
թեան շրջանին՝ շատ խիստ լեզուով քննա-
դատած եմ զինքը. այսօր կը ցաւեմ այդ լեզուն
գործածած ըլլալու, երբ աչքի առջեւ կը բե-
րեմ Օրմանեան սրբազանի տնձնաւորութիւնը
իւր ամբողջութեան մէջ. — ակահառուներն ազա-
տական հսկայ պայքարին զլլաւոր վարիչներէն
մին եւ գրիչը. իրողութիւն անձնուէր եւ վառ-
վռուն առաջնորդ. Սրմաշի դպրեվանքի կարող
եւ քաղաքական վանահայր եւ ուսուցչապետ,
Էջմիածնայ Գէորգեան ճեմարանի պատուած
ուսուցիչ, առաջնակարգ քարոզիչ, հմուտ սա-
տուածաբան, պատմադէտ, հնդիկակ « Հայ
եկեղեցւոյ պատմութեան » ֆրանսերէն հոյա-
կապ գործին, եւն. եւն.: Թեթեւամտութիւն
եւ անդիմութիւն է այդպիսի անձ մը իրը
դասաւան տուէր փակուած պահէ. ու միայն
դաւաճանը, միակ պատժուածը! որպէս թէ 15
տարիէ ի վեր ամենքը, ամենքը, քաղաքակ
անթերի էրեւր, եւ միայն Օրմանեանն էր
հայկական դատին վիժման պատժուած! Եւ այս
այն միջոցին երբ մարդը հայ եկեղեցւոյ ոգեղն
այդ սքանչելի մեկնութեամբ « հայկական դա-
տին » յաղթանակ մը տանել տուաւ ամբողջ
եւրոպայի առաւորականութեան մօտ. . . Մենք
զմեզ պատուած կ'ըլլաւեք թե՛ փութանք վա-
ւերացնել քննիչ յանձնագործին նպատաւոր
տեղեկաբարձը, յայտարարենք այլաբար թէ՛ այդ
նշանաւոր հայ գործիչը սխալմամբ է որ ազ-
գադաւ կարծուած էր, զենեք զայն իրեն
հրապարակ իր գործիչ իր բոլոր կարողու-
թիւններով գործելու վիճակին մէջ, մէկ խօս-
քով՝ օգտուինք իրմէ, կը կարծեմ միայն թէ

իրեն համար բնաւ անհրաժեշտ չէ կաթողիկո-
սակական գահը՝ ազգին օգտակար ըլլալու հա-
մար: Դաշար Փարպեցի կաթողիկոս չէր, ոչ
ալ Պրոքնացին, (եւ երկուքն ալ իրենց ժա-
մանակակիցներէն անուանարկուած ու հալա-
ծուած են): Բայց շատ մը միջակ կաթողիկոս-
ներէ աւելի օգտակար եղած են ազգին:

Ա. ԶՈՊԱՆԵԱՆ

ՄԱՐԿԱՅԻՆ ՏԱՌԱՊԱՆՔԻ ՈՒԺԵՐՈՒ

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻԱՆ ԳԱՂԱՔԱՐՈՎ ԲԱՅԱՏՐՈՒՄ

Ա.

Մարգկային կենքի մէջ ամէն բան շար-
ժում է: Զգացումները, յիշողութիւնը, դա-
տողութիւնը, ուշադրութիւնը եւ ֆիզիքական
վիճակները ամէնքն ալ շարժում են: Իսկ շար-
ժումը ուժ է:

Անհատը պէտք է նկատել ֆէյեթ-ը եւ
բարոյշած ուժերու խորքը: Ան կը գործէ,
կը խորհի, կը վստահի, կը յետադիմէ եւ կը
յառաջդիմէ այդ ուժերու կիրարկումով միայն:
Դրամը, արհեստները, արուեստները, միքե-
նաները, ձամբաները, շէնքերը բոլորն ալ այդ
ուժերու առարկայացած արտայայտութիւններն
են:

Անհատը ֆիզիքական եւ բարոյական ու-
ժերու խորք մը նկատելէ վերջ՝ ընկերութեան
համար շենք կրնար տարբեր բան մը խորհի:
Ան ալ ունի մարմին մը որ՝ աւելի զնպագա-
ծային՝ կը շարժի, կը սպառէ եւ կ'արտադրէ:
Ան ալ ունի բարոյական կանոն մը որ՝ աւելի
խոշոր ու բարդ խորշերով՝ կը սիրէ, կ'ստէ, կը
յուզուի եւ կ'արտայայտուի արուեստի եւ մտա-
ծումի գործերով, ազնիւ ձգտումներով կամ ցը-
նորենքով:

Ընկերութիւնը ֆիզիքական եւ բարոյական
ուժերու միմեք մըն է: Խնդիր է գայն անտե-
սել: Վասն զի ամէն յառաջդիմութիւն, ամէն
քաղաքակրթական նորութիւն կարելի կ'ըլլայ
միայն ուժերու խելացի գործածութեամբ:

Մարգկային յառաջդիմութիւնը ձամբոր-
դութիւն մըն է աշխարհի յեղ ի նպատակ:
ձամբորդը իր սրունքներուն կորովը պարտաւոր
է հաշիւով եւ կանոնաւորութեամբ կիրարկել:
Զիմարական բան է մէկ ոտքով ետ եւ միւսով
առաջ երթալը:

Տնտեսւոյ գզացումը քաղաքակրթական
ստեղծագործութեան պատճառ է: Եւ ամէն
գիտական ստեղծագործութիւն կորովը անտե-
սութիւնը կը պարգայեն՝ սահմանափակելով
աւելորդ վատնումներու չափը:

Հիմնական սկզբունքն է աս:

Պատմական իրականութեան մէջ գիտական,
անտեսական, կրօնական, լեզուական, դաստիար-
ակական, քաղաքական ամէն ստեղծագործու-
թիւն կ'ամ ուժերու անտեսութեան պզգացումն

բարեկամներ՝ Լեւ եւ Թումանեան, որոնք պահ մը քիւր-
մացութեան մը զոն դառնումը՝ ազնիւ բայց անարգար
զայրոյթ մը բովումով՝ յարմարեցան Կարապէս եպիսկո-
պոսին վրայ, իրենց իսկ պիտի զգան այդ կարող եւ
մաքուր եկեղեցականին անուան վրայ լեզուամուր նամակա-
նութեան մը գալուն անհրաժեշտութիւնը եւ պիտի աղակցին
ասոր:

բղխած է, կամ առ նուազն ուժեղու տնտեսութեան միջոցները ընդլայնած է:

Կորովի չափազանց վատնումը սահմանափակելու համար է որ տեղի ունեցած են մեծ յեղափոխութիւնները: Զարտարաբուսութիւնը, ծորացումը, յարաբերութիւններու և ծամբաներու աստիճանական զարգացումը եւեթ միշտ ճնշուող առած էին ընկերային կորովի սպառումները նուազեցնելու համար, գոնե ունեցած են ուղղակի այդ լաւ հետեւանքը:

Մարդկային գոյութիւնը այս երկրագունդին վրայ նշանակական փոփոխութեան ենթակայ է: Եւ այդ փոփոխութեան մէջ նշմարելի է ուժեղ տնտեսութեան զարգացումը: Սա քաղաքակրթութեան աճումը բնէ է:

Ուժեղ տնտեսութեան սկզբունքին ծանօթանալը վերջ էր մնայ ուսումնասիրել սահմանը և ընկերութիւնը իրենց ֆիզիքական և հոգեկան բովանդակ կազմովը և ճշգրիտ այն պայմանները որ կը սպառեն կամ կ'աճեցնեն անոնց մէջ միջոցառած կորովը:

Այսպէս, մեկնակէտը ճշգրտած է: Ինչդիր է հիման քննարկել ընկերային բոլոր այն կարգերը որ կը ձոխացնեն մարդկային կենսական կորովը, և դատապարտել բոլոր անոնք որ կը տկարացնեն զայն: Մերօրին ընտանիքներու մէջ բունդը բոլոր փոռւ աւտորութիւնները, կրօններու մէջ գոնգոգած բոլոր անհաւատականութիւնները, քաղաքականութեան մէջ ծարափած բոլոր վայրէջք զգացումները, լեզուները և դատարարականութիւնը պրոտրոլը բոլոր ռասմականութիւնները, տնտեսական միջոցմի բոլոր ալլանդականութիւնները: Մերօրին իբր ընկերային կորովը սպառող չարիքներ:

Մերօրին նկատելով քարացած մարմին մը որ չգիտեր զգալ գիտական ձգնարտութիւններու խոսնգափառութիւնը, որ յառաջդիմական քայլերու առջև կը լարուի ցանցի մը պէս, քննականաբար տնտեսութեան զարգացումը ոչ մէկ կերպով կրնայ հաշտուիլ ամբողջային վիճակներու հետ: Ան մանաւանդ կ'ուզէր ձերբազատուիլ անհարա ամբողջային կաշկանդումներէն, կամ ժամանակակից հոգեբաններու պէս խորհելով բանականութիւնը ընդգծելու տիրապետութիւնն: Ան մանաւանդ կ'ուզէր ներգողել անհատական ինքնօրէն, պոստիւմալ, առաջ և ինքնաբերական ինքնօրէն:

Մեկերային ուժեղ տնտեսութեան զաղափարը կը ժխտէ նաև իրենց ժամանակը վարդաց լրացնող աւանդութիւններու արժէքը, զանոնք նկատելով «մեռններու իշխանութիւնը» յաւերժացնող պայմաններ որ գիտական ու բարոյական նոր կեանքի ձգտումները կը խափանեն:

Ան կ'առաջադրէ մարդկային տառապանքի աստիճանական նուազումը: Վասն զի, շատ քաղցր է, տանձնողը միշտ կեանքին բան մը կը պահանջնէ, թշուառ և անթի մարդուն մէջ ուժեղ ծորացումը միշտ անկարելի է:

Այսպէս՝ տնտեսութեան սկզբունքը պարզեւէ յետոյ, մանեք մեր նիւթին ծոցը:

Բ.

Ցաւերու մասին խոսած ատեննիս, մենք բարոյական ֆիզիքական պիտի չգտանք: Մեր նկատողութիւնները պիտի վերաբերին երկուքին ալ: Եւ արդէն անոնք էւոթեամբ իրարմէտարբեր բաներ չեն, միեւնոյն աստանդները ունին ու միեւնոյն զարմանումի միջոցները կը գործածուին երկուքին համար ալ (1):

Թիպորի սահմանումով «զգացող էակը, մարդ թէ անասուն, խուրձ մըն է հոգեկան կամ մարմնական պէտքերու, անորժանկերու, ձկտումներու: Ամէն ինչ որ զանոնք կը խափանէ կամ կը ծնի, ցաւ առաջ կը բերէ: Մարմնական ցաւը գործարանաւորութեան կոյր և անգիտակից հակազդեցութիւնն է ընդդէմ ամէն փաստական պարզեցութեան: Տիրութիւնը գիտակից հակազդեցութիւնն է ընդդէմ հոգեկան կեանքի ամէն նուազումի»:

Պէտք է հարցնել ուրեմն. — ուսկից կուգան այն գէշ ազդեցութիւնները որոնք մերթ կը խափանեն ու մերթ կը ծնին կեանքը բաղդակցնող պէտքերը, անորժանկերը, ձկտումները, և որոնք հակազդելու կը մղուի հոգեկան կամ ֆիզիքական կազմը:

Չուտ մարդկային տառապանքը միայն նկատուի ունեցնողով այս արցքումին կը պատասխանենք: — այդ գէշ ազդեցութիւնները առաջ կուգան ընդհանրապէս ընկերային կեանքի գէշ յօրինումովներէն:

Ըօփնէհաւելի յոռետեսութեան հիւր եթէ ուզէիք երկու բառով պարզել պիտի բռնէիք.

Կա՞նք կ'աղէ և դեռե՞նք ի՞նչ, օշիւրք ի՞նչ և լաւա՞նք ի՞նչ:

Աշխատք կը զլւնայ. — Բայց ո՞րն է այդ զլացող աշխարհը: Անգործ նիւթը՝ որու վրայ կ'աշխատին մարդկային մտքն ու մարմինը: Բուսային, անասնական կամ աշխարհագրական միջավայրը՝ ուր իրենց գոյութիւնը ապահովելու համար կատաղի ծիգեր կ'ընեն ժողովուրդները:

Այո՛, անշուշտ, հողը եթէ տաժանապին աշխատանքով էր շնչակուրէ, կրնար իր վրայ քաղող մարդ էակները սովամահ ընել, կամ անոնց ճակատապիւր բոլորովին ուրիշ ընել: Կենդանիները և ընդհանրապէս բոլոր բոյանք անոնց ծառայելէ կամ մոռնող լրջալէ առաջ յոգեցնուցիչ խնամքներու կը կարօտին: Մարդկային բարդ պէտքերուն և անորժանկերուն բնութիւնը դիւրութեամբ զոհացում չի տա, ստեղծագործ ծիգեր են հարկաւոր: Ատկէց դատ. ան չարատանջ դժուարութիւններու և քանդիչ քմահաճոյքներ ունի որոնք պիտի դիմաքրաւէ աշխատող ու քրտնող մարդը՝ տառապելով բայց յաղթելով:

Բայց եթէ մարդկային տառապանքի պատճառը անբան բնութիւնն է միայն, այն ատեն

(*) Ribot, La psychologie des sentiments, մահաւանդ 46-48 էջերը.

ինչո՞ւ անասունները մեզնէ աւելի դժբախտ չեն, ուսմիկ գեղջուկը աւելի խորութեամբ շունչի ցաւերու զգացումը, վայրենի մարդը կ'ապրի անհոգ և անտարբեր: 2է՛, անոնք ալ մեկի պէս միևնույն երկրագունդին վրայ կ'ապրին, ենթակայ նոյն վտանգներուն ու նոյն զրկանքներուն: 2է՛, անոնք Տաղեղ պնութիւնը՝ որ մայր կը կոչուի՝ աւելի անդորմ ու յաճախ, աւելի բիրտ ու սպառնական:

Մարդկային ցաւերը միայն նկատի ունենալով, չէ՞սոքա՞ ռեփերը մենք կը խորզմանենք՝ հասկամարտ կիրքերով ընկերական միջավայր: Հոս է որ բանասեր էակը կը տառապի, վասն զի իր բազմաւոր ուրիշի մը փնտրող կ'իրաւորորոշի գրեթէ միշտ: Եւ այս այսպէս է ո՛չ որովհետեւ մեր երկրագունդը տառապողներու հետեւ թաղմութիւնը մասնաւորապէս ու մարմնապէս երջանկացներու համար անբաւական է, այլ որովհետեւ ընկերային կարգերուն մէջ չկան կանոնաւորութիւն և հաշիւ:

Երկար առեւն կ'ընէ արդէն, տառապանքը մարդկութեան մէջ նկատուած է հաճաքէն աւելի ընդհանուր ու աստիճի ու խոր: Հնդիկները անոր վրայ հիմնեցին Պաւստայականութիւնը, տառապանքի կրօնը: Հոփենհայուէր զայն խորխոր ըրաւ իր յուստես փիլիսոփայութեան: Ըն այսպէս ըսաւ.

— Ամէն ինչ որ կը խափանէ կամքը, ցաւ կը կոչուի: Ամէն ծիգ կ'ըլլայ պէտքի մը համար: Այդ պէտքը երբ հզօնացուի, ցաւ առաջ կուգայ. երբ կը գոհացուի, այդ գոհացումը չկրնայով տեսել, նոր պէտք մը է նոր ցաւ մը կ'առաջագայի: Կամենալը էական տառապիլ է: Եւ որովհետեւ ապրիլը կամենալ է, ամբողջ կենսանքը էական վիշտ է: Որքան էակը բարձր է, այնքան կը տառապի: Կենանքը մշտական որսորդութիւնն է մըն է, ուր մերթ մորտդ, մերթ որս, էակները կը կուտարին սոսկալի արգիւնք մը պատահներուն համար: Ըն այսպէս կ'ամփոփուի. — կամենալ առանց պատճառի, միշտ տառապիլ, միշտ պայքարիլ, յետոյ մեռնել, և այսպէս յաւիտենապէս...

Գ.

Որքան էակը բարձր է, այնքան կը տառապի: Մարդը անասունէն աւելի մեծ համեմատութեամբ ենթակայ է ցաւերու: Թամիկ հօգիի մը մէջ բարոյական խիճեկը այնքան քիչ են, որքան շատ են անոնք զարգացած էութեան մը մէջ: Խակական մորմըք, կ'ըսէ Կիւլո, իր ներութիւններով, իր ցաւապին խաթմբով, իր ներքին տուայտանքներով կը զարնէ էակները իրենց զարգացումին ուղիղ համեմատութեամբ, և ոչ թէ խտրութիւն (*):

Զարգացումը աւելի աստիճի կ'ընէ մեր մէջ ցաւերու զգայութիւնը: Մեր միտքը՝ իր մատա-

ղութեանը մէջ՝ չկրնար բմբունել այն ներհակութիւնը որ կայ վայելողին ու զրկուողին, ծնողիին ու ծնունդիին, նոյն իսկ գիտցողին ու չգիտցողին միջև: Ըն չկրնար անդրադառնալ ընկերային կարգերու բիրտ անհրաժեշտներուն, ու շունչի փորձառութիւնը անհասարուժեքով ու դաժան գէղջուկով այն կուրիսի գործողութիւնները իրարու դէմ և իրենց իսկ ծոցին մէջ կը մղեն: Եւ սա կը շինէ մանկական երջանկութիւնը և մեծանքը, կը զարգանանք, և աշխարհ կը գէշնայ, կը սենայ: Կը տեսնենք ամէն զի տառապանքը որ իր ահաւոր ժանիքներով կը փորէ մարդուն էութիւնը:

Ոչ միայն մանուկին մինչև զարգացումով չափահասը, այլ և գիւղերէն մինչև մեծ քաղաքները երեւոյթն ենուն է, — տառապանքի յառաջատուական աճում: Գիւղացի համայնքը միտքով աւելի խոնարհ, աւանդական հեշտ կենանքի մը թմբոլութեան մէջ, կ'ապրի անգիտակից այն շարիքին որ ընկերային ներհակութիւններէն կ'առաջագայի: Քաղաքացին իր ուժերէն մեծ չափ մը կը յատկացնէ աւելորդութիւններուն, և հարկադրուած է կուրիլ նոր խորամանկութեամբ ու զազանի կամ՝ օրինականացած վատութեամբ՝ իր գոյութիւնը տանելի ընելու համար: Բանքն որ իր հոգեկան ու փիլիսոփայական կը բազմապատկեն:

Տեղն է կարծեմ՝ անմիջապէս ըսելու որ համայնքները իրենց կենսական կորովը կը սպառեն աւելի իրար գգնելով, քան թէ բնութեան դէմ կուռելով: Գիւղացիներու և քաղաքացիներու քաղցատութիւնը մեկի կուսայ զօրաւոր փաստ մը է ձիաճակագրական իրողութիւններ չունիմ աչքին առջև, բայց շատ յայտնի բան է որ քաղաքներու մէջ մարմնական ու հոգեկան տառապանքը աւելի մեծ աւելներ կը գործէ, քան ինչ որ չգործի գիւղերու մէջ: Այս սպառիչ երևոյթը, իրաւ է, մէկէ աւելի պատճառներ ունի, բայց ապահովաբար գլխաւորներէն մէկն ալ է օր գիւղացիները ընդհանրապէս բնութեան հետ քոք՝ ամէն, կ'աշխատեն ու կ'առաջադրեն: Իրենց գործերը իրար չեն չեզոքացներ, իրար չեն փճացներ: Միշտ չե՞նք քաղաքացիները բնութեան հետ քոքէ քոք՝ չամէն, և արտագրեւէ աւելի ինչ պատճառներ: Անոնք արտագրութիւնները իրարու բերեն կը ծգին խելը, և իրար կը հաացնեն, իրար կ'ուսեն:

Առաջինները կ'արտագրեն, այսինքն կը ծնին. երկրորդները կը սպառեն, այսինքն կը սպաննեն:

Այս բանը յետոյ անցնիք բուն խնդիրին: Քաղաքակրթութեան առաջացումը տառապանքներու և տառապողներու շրջանակը կ'ընդլայնէ: Բարոյական վիշտը կը տասնակնայ և կը խորանայ գիտակցութեան աճումին հետ:

Ֆիզիքական կամ հոգեկան պէտքերու, ախորժակներու, ձգտումներու խափանումով կամ քնով մէն է որ վիշտը կ'առաջագայի: Իսկ մենք բոլոր որ քաղաքակրթութեան խոնարհ աստիճաններուն վրայ ալ կան այդ խափանումները և

(*) Esquis, d'une morale sans obligation, ni sanction, էջ 224:

ցնւումները, բայց համապատասխան խոր ցուե-
րը կը բացակային հոն։
Ինչու քաղաքակիրթ մարդը շատ կը տա-
ռապի։

Վանդի, նախ, զգացող էակը ստորին մա-
կարդանքներէ դէպ ի բարձր գիտաբանութիւն
յառաջանալով, իր մէջ կը ձոխանան թէ՛ ֆիզի-
քական և թէ՛ հոգեկան պէտքերը, անորժակ-
ները, ձգտումները։ Աւ երբ այս վերիններու
գումարը մեծ է, հաւանական արգելքներու
գումարն ալ մեծ է։

Զգացումներու վարդացումը, գրեթէ պարզ
մը, զգացումներու ձոխացում՝ բնի է։ Իսկ ամէն
բաւարարական ուժգին զգացում արտայայտուե-
լու կը ձգտի անպաճառ, և այդ ձգտումը ձի-
գերով միայն կ'ըլլայ։ Ճիգերը արդէն ցաւագին
են յաճախ, ու նաև մորմնային՝ երբ կ'անցնին
ազարդիկ, երբ իրենց նպատակին չհասնած կը
վիճին։ Դժուրեղը առանց բերուլքի անբնականի
է, ու մեռած գաւազ մը լոյս-աշխարհ բերել
հոգեկան տանջանք։

Այսպէս, որքան ձոխ են զգացումները,
այնչափ շատ են ցաւագին ձիգերը, այնչափ
շատ են տիրառիթ վիճումները։

Քաղաքակիրթ մարդը շատ կը տառապի,
որովհետև իր մէջ շատ են զգացումները, Տո-
գեկան ու մարմնական պահանջները որոնց հո-
հրաժեշտ է գոհացում տալ, և որոնք ամէնքն
ալ տաժանախի գոժուարութիւններով միայն կ'ի-
րազորութիւն ու խոշոր արգելքներ ունին իրենց
առջև խափանեալ։ Այ՛ որ քիչով կը գոհանայ,
քիչ ցաւ կ'ունենայ։

Երկրորդ, քանի մարդիկ քաղաքակիրթուին,
այնքան կ'ընդլայնին իրենց յարաբերութիւննե-
րու շրջանակը։ Եւրոպացիին իր հեռագիրներու,
հեռաձայններու, լրագրիներու, շոգիի և
եղիտրականութեան մեծ կիրարկումներուն շնոր-
հիւ ամբողջ աշխարհը կը ծաննայ և անոր բո-
լոր յուզումները կը գգայ իր մէջ։ Եւրդի միջազ-
գային գաղափարներն ալ մեծ թափով կը զոգեն
գիրքը ունիզդիբ ըլլալ բովանդակ մարդկութեան
սրտի բարաբարութիւնուն։

Հինները այդպէս չէին, վարներին ու մա-
նուէր և մուլթը ինկած գեղջուկը այդպէս չեն։
Անոնք իրենց եսի կամ հողարածիին նոյն անկիւ-
նէն հագին երբեմն դուռ կ'ընան ելլել։

Քաղաքակիրթ մարդու ստատականքին աճու-
մը քիչ մըն ալ կը բացատրուի ուրեմն իր յա-
րաբերութիւններու ընդլայնումով։ Որովհետև
ժամանակակից ընդհարային կարգերը այնքան գէշ
են յօրինածութեամբ՝ որ ամբողջ աշխարհ կը
տառապի, և անհատը իր յարաբերութիւննե-
րու շրջանակը լայնցնելով իր ցաւերու շարժա-
ռիթները կը շտացնէ։ «Ուզեցի, կ'ընէ Սիւլլի
Բրիտում», սիրել ամէնքը, և հա՛ա գոթաբոյժ եմ,
վանդի տանջանքներու պատճառները բազմա-
ցուցի։

Երկրորդ, անասունն ու վարներին մինչև
քաղաքակիրթ մարդը՝ երևակայելու և դատելու
կարողութիւնները կը ձոխանան, կը զօրանան։

Աւ որքան ձոխ են մտաւոր կարողութիւնները,
այնքան ցուի զգացումը բարձր է։ Որովհետև
երևակայութիւնները, իշխատակները, ապագա-
յի մտածումները բոլոր մէկ-մէկ կուգան իրենց
կողմէ մասնաւոր խախտ մըն ալ աւելցնել այն
ցաւին վրայ որ արդէն կայ, ճիշդ ինչպէս բոլոր
գրացիները և բարեկամները կուգան իրենց ար-
ցունքը խառնել սգաւորի արցունքին, անոր
վիշտը աւելի սաստկացնելով։

Եթի՛նեանկ մը իր բոյնին աւելումը չողբար
մեծ ցաւով, ինչպէս մարդը իր տունին հրդե-
հումը կուլայ յուսահատութիւն։ Որովհետև առա-
ջինը չկրնար երևակայել կամ հետեցնել այն
դժուարութիւնները, արգելքները, յոգնու-
թիւնները որոնց ստիպուած է դիմագրաւել նոր
բոյն մը շինելու համար։

Այսպէս, վիշտը կապուած է կէս մըն ալ
մտաւոր վիճակներու զարգացումին։ «Յայտնի է
թէ, կ'ընէ Խիսոյ, վառ ու շինարար երևակա-
յութեամբ օժտուած մարդը աւելի սաստկօրէն
կըզգայ վիշտը։ Մինչդեռ ուրիշ մը՝ ցուրտ ու
աղքատ երևակայութեամբ՝ կը մնայ անհոգ, իր
զգալարութիւնն ալ մէջ տեսնելով գրեթէ լոկ
ներկան, արդիին, այսինքն քիչ բան։ — Միտք
բերուած վիշտերու գումարը համեմատական է
միտք բերուած պատկերներու գումարին։»

Երրորդ, զարգացած մարդը աւելի լաւ
կը թափանցէ իր ցաւերու զգոժանեղան, աւե-
լի ուղիղ տեսողութիւն ունի, քան տգէտը։
Թշկալեան յայն ծանօթութիւններու շնորհիւ
քաղաքակիրթը գիտէ թէ գործարանային այա-
նիւ հիւանդութիւնը որչափ վտանգաւոր է և
ինչ բանէ առաջ կուգայ, ինչպէս կ'երևակայէ
թէ՛ որքան ցաւագին ձիգեր և գործողութիւն-
ներ են հարկաւոր դայն բուժելու։ Համար։
Մինչդեռ, անքաղաքակիրթ յաճախ նոյն իսկ
չգիտեր թէ իր ներքո անոնք կան մահացու,
ինչպէս մանուկը չգիտեր որ ստամոքսային խան-
գարում մըն է իր տկարութեան պատճառը։

Ցաւաւորութիւնը զգացում մըն է որու պատ-
ճառին միտքով աղբատները, ըլլան անհատ թէ
համայնք, ա) անգիտակցի են յաճախ։ (Արթուր
վալոր որ մեր մէջ սուր ցաւ մըն է՝ անոնք չու-
նին)։ Բ) Անգիտակցի են գրեթէ միշտ (տնտե-
սական գոթարողութիւնները շատ հեղ կը նկա-
տեն իրը հեռուէք իրենց կոնսական պարտա-
զանցութեան)։

Զգացումի տառապանք առաջացնող պատճա-
ռը, կամ արդէն իսկ եղած տառապանքի մը
պատճառը սխալ տեղակայանցնել (localiser),
ահա անոնց միջին երանգութիւնը զոր չկրնար
ունենալ քաղաքակիրթը։

Հինգերորդ, դարերու բարոյական կենսքը
տկարացուցած է մարդուն յարձկողական
և պաշտանդական բնազդները, բնացոյցած
է իր զենքերը։ Կուրի շարժառիթները տակաւին
չափազանց շատ են սակայն, որոնց դէմ ան իր
բարութիւնն է իմացաբանութիւնն զատ քչեթեթ
հաճախ ուրիշ զենք չունի։ Իսկ ասոնք միշտ
անբաւական են ցորափ մարդկութիւնը իր

ծոցին մէջ կը պահէ նաև հին ժամանակներու վայրագութիւնները և նոր օրերու «խորամանկ կարգերը»։ Ընկերային ներհակութիւններով լեցուն միջավայրին մէջ ամենն աւելի անոնք կը շահին որոնք նախնական իրտւ, նոյն իսկ անասնական բնապիւններէն մաս մը տակաւին կը պահեն իրենց էութեան խորքը։ Բարձր կրթութիւնը կ'ազնուացնէ, այսինքն ստորին կիւքերը կը բարուրէ, կը մեղմէ Բայց տակաւին կոխը և քանդիլ բնապիւնը, ինչպէս է գայրոյթը, ինքնապահպանութիւնը անհրաժեշտ միջոց են։ Ցակաւին անոնցմով է ընդհանրապէս որ մարդիկ կ'ըլլան մեն, ազգեցիկ, հարուստ, իրենց անհատականութեան սահմանները կ'ընդլայնեն։ Խաղաղ բարձրացումները հազուադէպ են և բացառիկ նկարագիրներու միայն յատուկ։

Ամփոփելով մեր մտածումները — քաղաքակիրթ մարդուն մէջ տառապանքի աճումը վերագրելի է այլապէս և ներքո՛ք բազմաճանցներու և ընկերական ու բարոյական պագցումներու ձոնացումին, որոնք միշտ չեն կրնար գոհացուիլ ու շատ հեղ քը վիժին։ Վերագրելի է նաև հետզհետէ իր մէջ ընդլայնուող իսկահասութեան որ ցաւառի՛ք արտաճանքերը տեղն ու տեղը կը ծանծաղ։

Դ.

Տառապանքը, ինչպէս ամեն անախորժ զգայութիւն, իբր ուժերը սպառող երեւոյթ, շատ հասկնալի է։ Բնախօսապէս՝ փորձուած է որ վիշտը կամ սրտնեղութիւնը (ս) միշտ կը նուազեցնէ կորովը։ Սիրուած բարեկեանք մը հետ կարելի է օրերով քայել, առանց սաստիկ յոգնութիւններու։ Մինչդեռ ատեղի ընկերի մը հետ ժամ մը իսկ ծամորդեղ տաժմանապին պիտի գար։

Աւելի հասկնալի ըլլալու համար՝ Տոս կ'ամփոփեմ, քաղելով Ռիպոյի յիշուած հատորին (էջ 27—31 և 46), բոլոր այն ախտախիշները որոնք թէ՛ բարոյական և թէ՛ մարմնական վիշտերու ատեն կը յայտնուին գործարանաւորութեան վրայ։

Ա. Վիշտը կ'ազդէ սրտի շարժումներուն վրայ՝ արագութիւնը նուազեցնելով ընդհանրապէս։ Ծարպայեղ պարագաներու մէջ այն յամբացումը նոյնիսկ թալուրի կրնայ յանգիլ։ Գիտական աշխատանոցներու մէջ՝ անասուններու դանդաղութիւնը հստակեղ վերջ նոյն իսկ անհետած է որ վշտապին ապաւորութիւնները յառաջ կը բերեն սրտային կծկումներու նուազումը մը։ Նշանաւոր բժիշկ մը. Պիշա, ըսած է, «կուզէ՞ք ցիտաւր թէ՛ վիշտ մը կեղծ է, բազկերակը բնեցե՞ք»։

Բ. Վշտին ազգեցութիւնը շնչառութեան վրայ աւելի անկանոն և աւելի անկայուն է. — անոր կշռութիւնը (rythme) կ'ըլլայ տարուն (anormal), մերթ արագ, մերթ դանդաղ։ Ներշնչութիւնները յարգաբար կործ և խորունկ կ'ըլլան։ Բայց վերջնական հետեանքը կ'ըլլայ արտաշնչուած բնածխային թթուի նշանակելի նուազում մը, այսինքն այրումներու իրական յամբացում մը։ Բարեխառնութիւնը կ'իջնէ. մարդոց և անասուններու վրայ փորձերով պագցուած է այս պարագան։

Գ. Շատ ծանօթ է մարտդական գործունեութեան վրայ վիշտին ազգեցութիւնը որ կը յայտնուի դանդաղումով կամ խանգարումներով. — ախորժախի պակասութիւն, արտաճորտներու ընդհատում (arrêt des sécrétions), անմարտութիւն, փախում, փոքի բուժում, են։ Եթէ ան երկար տեւ, ընհատուր անդառնութեան վրայ ալ կ'ազդէ, և կը յայտնուի միգահոսումի փոփոխութիւններով, մեղքին և մագրում մընայուն գունափոխութեամբ։ Օրինակները շատ են մեն վիշտի մը ազգեցութեան տակ քանի մը օրուան մէջ ձերմկած մագրում, մորուքներու, յոնքերու։

Դ. Շարժիչ պատճեններ (fonction motrice) երևան կը բերեն վիշտը երկու ներհակ եղանակներով. — կրաւորական ձևը, շարժումներու նուազում, ընդհատում կամ ամբողջական ջնջում, ենթական կը թուի անկացած և ներգործական ձևը, վրդովում, գալարումներ, ջղաձգութիւններ և ալմուկներ։ Այս վերջին պարագան կարծես կը հակասէ ընդհանուր բանաձևին որ վիշտը կը կապէ գործունեութեան նուազումի մը։ Ռիպո կը խորհի որ այս բուռն գրգռումը իրապէս փախում է օր շուտով կը զգացուի և վերջնական հետեանք կ'ունենայ ենթականի ուժապաստութիւնը։ Վիրաւորուած անասունը կը ցնցէ իր մարմնի ցաւած մասը, իր թաթը կամ դուրսը, իբր թէ ուզէ անկից վանել տառապանքը։ Բոլոր այս շարժիչ հակազգեցութիւնները, անկանոն ու բուռն, են գործարանաւորութեան պայապանութիւն մը որ անօգուտ ու շատ մը պարագաներու մէջ վնասակար է։

Այս ամենը Ռիպո կը խոսանէ միակ բանաձևի մը մէջ. — վիշտը կապուած է կենսական պայտաններու նուազումին կամ անկանոնութեան։

Թէ հոգեկան ու մարմնական ցաւերը միշտ կը պակսեցնեն ուժերը, յայտնի է նաև անկից որ հաճութիւնը միշտ կ'անկնջնէ ցանոնք։ Ֆերէ փորձերով ապացուցած է որ «ախորժախի զգայութիւններուն կ'ընկերանայ կորովի յաւելում մը, մինչդեռ անախորժներուն կ'ընկերանայ կորովի նուազում մը»։

Ընդհանուր բանաձև. — «Հաճութիւն իբր պայման ունի գործունեութեան աճում մը, վիշտը գործունեութեան նուազում մը»։

(*) Մտնեղութիւն բառը մեր մէջ այլաբանական չէ իմաստով։ Ան բնախօսական երեւոյթ մը կը բացատրէ։ Վիշտը իսկապէս կը ճնշէ սրտի վրայ, զայն կը ճնցնէ, ու կը դանդաղեցնէ արիւնի օրգանաւորութիւնը։ Բաճ մը որ սննդապէս կը վնասէ ջրային ու զոնիքային գործունեութեան։

b

Յնեուած այն իրողութեան վրայ որուն համեմատ տառապանքը ուժի վառնում է և գիտակցութեան աճումը հետ ուղիղ կը համեմատի, կարելի է հասնիլ սա տեսակ յոռետես եզրակացութեան մը . —

Քանի մարդիկ մատուցապէս յառաջդիմեն, այնքան շատ պիտի տառապին, և հետեւաբար այնքան շատ պիտի վառնեն իրենց կենսական կոյովը: Քանի որ մարդուն մէջ բարոյական կարողութիւններու զարգացումին հետ զուգընթացաբար կը յառաջանայ բարոյական (որմէ նաեւ մարմնական) փոխերու աճումը, ուրիշ, քաղաքակրթութեան կամ մտաւոր կատարելութեան մէջ բարձրագոյն կէտին վրայ մարդիկ ճշգրիտ ստակութեան տակ արդուածք՝ պիտի հորսուէին:

Այսպիսի եղբարացութիւն մը՝ սակայն՝ դեմ է տառապանքի մասին մեր տուն բացատրութեան: Քաղաքակրթութեան հետ, բոլոր մէջքքի վերջ, մարդուն մէջ հոգեկան և մարմնական կենսիկ պահանջները կը շատնան և ստիպողական կը դառնան, պակաս ու օխալ բաներու մասին խելահասութիւնը կ'աճի, ցաւաւորի՞ պատճառներու ծանօթութիւնը կ'ընդլայնի: Իր մէջ ընկերային ու մտաւոր ձիգերը կը բացմայապակօին, լրացնելու համար ինչ որ պակաս է, գոհացնելու համար ինչ որ ստիպողական պահանջ է, վառնելու համար ինչ որ ցաւեր և անխորժութիւններ կրնայ պատճառել: Այսպիսի լարուած գրուութեան մը մէջ, ընտան և, քաղաքակրթութիւն մարդը շատ կը յոգանի, շատ կը տառապի, մանաւանդ որ իր ձեգերը միշտ չեն արդիւնաւորուիր, երբեմն ալ կը փոխեն: Կը փոխի, վասն զի ո՞վ որ շատ կը յոգնայ ու շատ կը ձեռնարկէ, շատ կը հանդիպի սրտնեղիչ անակրկնկաներու, որոնցմէ մտաւորապէս ու ֆիզիքապէս ամենէն անգործ մարդը միայն կրնայ որոշ չափով գեծ մնալ: Իսկ քաղաքակրթութիւնը ընկերութիւնները յոգնումի և նախաձեռնութեան մէջ յառաջատուաբար կ'ըլլան անընդարգեցել:

Եթէ յայտէս է իսկապէս, եթէ մէկ կողմէն՝ պէտքերու և ձգտումներու ձոխացումը, ու միւս կողմէն՝ պակաս, սխալ, փաստաբան և անպէտ քաններու խելահասութիւնը պատճառ են կերպով մը տառապանքի աճումին, այն ատեն քաղաքակրթութիւնը մարդուն տառապանքը պէտք է կոչել բնութիւնը գոտապէս:

Գիտակից տառապանքը չգաղբիր սպառել ազգեցութիւն մը ունենայ: Ան կը համապատասխանէ փիլիսոփայն տեսութեան ձեկն որ կը յայտնուի փրգութեանը, աղմուկներով, գալարումներով, ջղաձգութիւններով, բայց որ վերջ-վերջ կը յանգի մեծ ուստապաւութեան մը: Գիտակից տառապանքը բոլուն հակադրութեան մըն է, և յոգնութիւնն ու սպաւումը իրեն կը յաջորդեն անխառնափոխութեամբ: Բայց ան մեզ կը մղէ կենսիկ աւելի գիւրադար պայմաններ գտնելու. մեր մէջ վառ ու կենդանի կը պահէ ստեղծագործելու հաւատքը. պէտ-

քերու, պակասներու, չարիքներու Գործը փնտռել կուտայ մեզի: Եւ ասոնք կը սահմանափակեն տառապանքը, հետեւաբար կը նուազեցնեն նաեւ ուժերու սպաւումը: Հաշիւի պէտք է առնել նաեւ այն հաճոյքը զոր կ'ունենայ ամեն նոր բան ստեղծող մարդ, և որ մեծ մասով, յաճախ ամբողջապէս կը զարմանէ նախընթաց փիլիսոփայն աւելորդ, ոգևորելով արեւն շրջանաւորութիւնը, կանոնաւորելով շնչառութիւնը, դիւրացնելով մարտողութիւնը, ևն: — Կրկնակի շահ. նախ գարմաններու՝ այսինքն գիտական նորութիւններու ձոխացում. յետոյ տառապանքի լեկնակացում: Երկու պարագային ալ մարդկային կարողութիւնները կը դրուին կանոնաւոր տեսութեան մէջ:

Յաւազդիմելով՝ մարդկութիւնը կ'ըլլայ խելամուտ իր շահերուն և իր հորստներուն, ու մանաւանդ իր տառապանքի պատճառներուն: Իսկ գիտակից տառապանքը շատ աւելի արդիւնաւոր անտեսութիւն մը կ'ենթադրէ, քան անգիտակից երջանկութիւնը:

Ատկեց գատ, արդէն ծանօթ իրողութիւն է, փիլիսոփայն բարձր և աւելի կատարելակ մղումը կը գնէ մարդուն մէջ: Աշտաջարը դժգոհ մըն է իրերու փիճակէն: Դժգոհութիւնը քաղաքակրթական ազգակ է: Տառապանքը չարիքի մը կամ պակաս ալ մը խելամուտութեան կամ չգոհացուած բաղձանքի մը կը յաջորդէ: Գտնելը չարիքը, պակասը, բաղձանքը դարմանող միջոցները, ու մարդիկ աւելի բիշ պիտի տառապին:

Վերջի գիտութիւնը մեզ կը ջանայ համոզել որ մարդուն ապրելանքութեան գիտաւոր պատճառներն մէկն ալ վերջաւանջ փաստաբար գործարաններուն, հաստապիւններու մանրէներէն կազմուող բոյներուն, սեւային հասունութեան և ծնունդի շրջաններուն յատուկ դժուարութիւններուն պէտք է վերադարձնել: Այս սրբագրելի բաներ նոյն իսկ մարդկային գործարանաւորութեան մէջ: Ատեց դարմանումի միջոցները գտնելով մարդը աւելի աւագ ու երջանիկ պիտի ըլլաւ որքան: Այսպէս կը հաւատտէ գոնէ գիտութիւնը:

Պէտք չէ բռնի. — քանի մարդիկ զարգանան այնքան շատ կը տառապին: Պէտք է մանաւանդ ըսել. — քանի մարդիկ զարգանան այնքան լաւ կը նշմարեն չարիքը, պակասը: Այս երկու նախադասութիւնները իմաստով նոյն են գրեթէ: Բայց վերջինը կը նախընտրենք, որովհետեւ ան յայտնապէս մեզի կը հապացնէ թէ գաղապարումը, իրենկրանայ ուղիղ ու սուր տեսութեան, ինչ որ յատկանիշն է գիտակից տառապանքին:

Աւելի ու սուր տեսողութիւն ամեն բանի մէջ, պատճառներու, հետեւանքներու, գաղաւնիքներու, աղէտներու, ապագայ միտութիւններու մէջ: Ասի արդէն տնտեսական է, թէ և բիշ մը տառապեցող:

Անտեսներու մէջ բարոյական փիլիսոփայութիւն և և սահմանափակ, չախամարդուն մէջ

ալ Հարիսա այդպէս էր, իսկ անասունէն և նախամարդէն մինչև քաղաքակիրթը տառապանքի դարգացում մը կայ, բայց կայ մանաւանդ մտաւորական կարողութիւններու ձոխացում մը: Ապացուցուած կարելի է նկատել ուրիշն որ մարդուն մէջ գիտակից տառապանքը քաղաքակրթական աւելի կարծէ, քան անասունին մէջ կոյր երջանկութիւնը:

Ձ

Քաղաքակիրթ Հասարակութիւններէ դէպ ի յետաձագ Համայնքները իրո՞ւմ տաննիս ուշագրաւ երևոյթ է նաև այն — թող ներուժի մեղքէն մը աւելի ընդհանր յայ կէտը որ վերը արդէն պարզած էինք — որ տառապանք առաջացնող պատճառին գիտակցութիւնը աստիճանաբար կը նուազի և կ'ընչանայ:

Հոգեբանօրէն ու քաղաքակրթական ստրուկ ժողովուրդները միշտ կը խորհին որ իրենց մեղքերուն Համար է որ կը Հարստահարուին, կը թարգուլին, սովամահ կը կորստին: Ոստիկները երկնաւաք պատիժներ կը նկատեն Տիւնդուութիւնները և ընկալած ապշանքով: Իր մեռելին Համար «Տոգուհաց» շտուղը Հայ գիղուկը անակնկալ պատուհասի որ վախը ունի միշտ: Պերթիա Կոլիկասի մէջ քոյրա կը պատահի ու կարսի սնահաւատ Հայ ժողովուրդը անկից բրկուի կը յուսայ «Եղի լիւրէ գոթիլը», զոր փերել կուտայ յատուկ պատգամաւորով և որուն մէն ընդունելութիւն կ'ընէ:

Անհրաժեշտ չէ կարծեմ երկարել այս օրինակներու շարքը: Իրողութիւնը այն է որ մտաւորապէս աղքատը կամ չգիտեր, կամ սխալ կը Հասկնայ իր ցաւերուն պատճառը: Կամ անգիտակից է, կամ կէս-գիտակից է այն շարժառիթներուն որոնք զինքը հոգեկան ու մարմնական դժբաղդութիւններու կը մատենն:

Արդ, Համայնք մը իր ուժերը կը վատնէ այնքան շատ որքան քիչ գիտակից է իր տառապանքի պատճառներուն: Որովհետև իր մտաւոր ու մարմնական բոլոր արժէքներովը կը դառնայ գերի բնական աղէտներու, Տիւնդութիւններու, կրօնական ու քաղաքական ունայնութիւններու, ընտանեկան փուռ աւանդութիւններու և նախնական ժամանակներէ մնացած վայրագ բնագոյներու:

Հակառակն ալ ճիշդ է, Հասարակութիւն մը իր ուժերը կը տնտեսէ այնքան լաւ, որքան շատ գիտակից է իր տառապանքի պատճառներուն: Որովհետև կը սորվի պաշտպանուիլ ամէն տեսակ բնական և ընկերական շարիճներու դէմ:

Իսկ ինչ որ արդէ քաղաքակիրթ մարդուն տառապանքը կը կազմէ — զժգուժութիւնը, յուսահատութիւնը, ներքին Տոգեկան պատակաստմանը — ընդհանրապէս վերագրելի է այն Հանգամանքին որ միտքի յաւաքացումին Հետ ուղիղ ճշգրիտ ընկերային աւելորդութիւններու բարձու մը:

Անասակար դարձած գործարաններու պէս, կան նաև՝ ներկայ փոխանցումի պահին վրայ՝ փուռ ու վնասակար դարձած աւանդութիւններ տնտեսական, կրօնական, քաղաքական: Զարգացած միտքը անոնց մէջ դրուած կը տառապի, որովհետև իր բարձր մտածումը շինող գիտական ճշգրտութիւններէն ոչինչ կը գտնէ «գործնական» կոչուած կենսաբան մէջ: Ան կը գտնուի այնպիսի շրջանի մը մէջ որ տառապանքը ամէն ժամանակի աւելի ուժեղու սպառում, և ուժեղու սպառումը տառապանք կը բերէ մարդուն, պատճառ և արդիւնք իրար ամբողջացնելով: Ուր սխալ, պակաս, անպէտ, վնասակար բաներու Հետաքրքրութիւնը կը տիրէ: Ուր չարիք առաջացնող շարժառիթներու Հետաքոտութիւնը և ծանօթացումը կ'ընդհանրանայ: Ուր գիտական այլապէս պահանջներու և անտրամաբան աւանդութիւններու միջև կոխը կը դառնայ աւելի և աւելի անողորմ ու կատաղի: — ցաւաքին յեղափոխութիւն մը թէ՛ անհաստատ և թէ՛ մանաւանդ ընկերային Տոգեբանութեան մէջ:

Հասարակ է ուրեմն, արդի Հասարակական կարգերուն գէշ յօրինուածութենէն կ'առաջադաի ժամանակակից տառապանքը իր շատ մը բարդութիւններովը: Հետեւաբար նաև Հաւաքական կորովին անօգուտ սպառումները, այնքան աղէտաւոր՝ ժողովուրդներու զարգացումի և աճումի տեսակէտէն:

ԱՅս շարիքը:

Բայց շարիքին գիտակցութիւնը կը խորանայ գիտութիւններու առաջնացումին հետ զուգահեռաբար: Սա լաւ է, որովհետև դարմանութեան փնտռելու կարողութիւնը կ'ազգևորէ:

Այտի գայ Ժամանակ ուր յառաջդիմութեան Հետ աճող պէտքերու, ախորժակներու, ձգտումներու իրականացումը պիտի չխափանուի ընկերային կարգերէն, իսկ բնութեան դժուարութիւնները մարդուն մէջ պիտի ուժեղցնեն Հետապնդութեան ոգին և ուր մարդիկ պիտի ապրին աւելի գիտական և աւելի բարի գետիտի վրայ, և այսպէս, փափուկ հոգիներու տանջանքը պիտի չբազմանայ յարաբերութիւններու ընդդիմումով: Ուր մտաւոր կարողութիւններու ձորացումը այնքան շատ հաճելի արդիւնքներ պիտի արտադրէ որ վիշտերու աւելքը տեւական ոչ մէկ Հանգամանք պիտի ունենայ: Ուր ցաւ առաջացնող պատճառներու գիտակցութիւնը մարդոց պիտի ընկն տայ նախապաշտելութիւններ որոնք պիտի չլքեն, որովհետև ընկերութիւնը Հաւաքական կորովով անոնց մղումը պիտի տայ: Ուր անհաստատութեան պատճառներու մեծացումը պիտի տեղի ունենան բանականութեան և ազնիւ զգացումներու ուժով միայն, վրան զի վայրենութենէ և մութ անցնալներէ մնացած բնագոյններ, կրքերը, փուռ

աւանգուծիւնները կամ յիշատակները արդէն ջնջուած պիտի ըլլան :

Ու տառապանքը պիտի սահմանափակուի : Ընկերային կարգերը, այն ատեն աւելի գիտական հիմերով, պիտի չմեղմանան . պիտի կենդանացնեն մանաւանդ : Ընթերցողները, պատերազմները, թալանը, կրօնական ու զոհաբաղան սարսափները պիտի վերանան աշխարհէն : Բնական աղէտները պիտի քիւնան, վաւեր գիտութիւնը անոնց առջեւ պիտի բարձրանայ պատենշի մը պէս ամուր, մեծ, անխորտակելի :

Շ. ԴԱՐԱՆԻՍԱՐ

ԳԵՂԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՄԱՐՏԻՑ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ ՅՈՐԴԵԼԵԱՆԸ

Այս աշնան պիտի կատարուի Մկրտիչ Փորթուգալեանի ազգային հրապարակագրական գործունէութեան յորհանդիսը : Ստացած ենք՝ հրատարակուելու համար՝ հետեւեալ կոչը.

Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ

Յօդուանական Յանձնարարութիւն
ՄԱՐՏԻՑԻ

Կ Ո Չ

Բազմաշխատ վաստակաւոր գրական-հասարակական անխոնջ գործիչ Մկրտիչ Փորթուգալեանի յորհանդիսը արժանաւայելի կերպով տօնելու համար յանձնարարուած մը կազմուած է Մարտիլի մէջ :

Ծանփանաւորը պարտականութիւն կը համարի յիշեցնել թիւերիոյ եւ արտասահմանի գիտակից երիտասարդութեան, փութալ իրենց շրջանակներու մէջ եւս յանձնարարներ կազմել, բարոյապէս եւ նիւթապէս աջակցելու ծերունազարդ հրապարակագիր-գործիչին, եւ ատով քաջայեղելու առ հասարակ բոլոր հասարակական աշխատաւորները :

Ամէն նուիրատուութիւն, մանաւանդ այլն զրկել V. Vahouni, Rue St-Jacques N° 119 — Marseille.

Թղթակցութիւն . տեղեկութիւն հայրեւել. զրկել K. Hovnanian, 5, Rue St-Cannat հասցէին :

Աւեմագե
Մ. Տէր-Արամսեան

Գանձապահ
Վ. Վառնուի

Աւեմագլի
Գ. Յովնանեան

Անդամներ
Վ. Ղազարեան, Գ. Զանգունեան
Օ. Կիլիւեռեան Օ. Պալքեան

Մկրտիչ Փորթուգալեան գործած է նախ իբր ուսուցիչ, ինչ Պոլսեցի, փոխանակ մայրաքաղաքին մէջ հանգիստ ու փալաւն կեանք մը վարել ձգտելու, նախընտրած է գաւառներն երթալ եւ հոն անշուք պայմաններու մէջ

ապրել՝ բայց բռն հայկական միջավայրին մէջ գործել եւ Հայաստանի մէջ տիրող մոռուոր խառաքը լուսաւորելու նպատակով : Զորս տարի ուսուցիչ եղած է Թուրքի, ու ետեւ տարի վան : Մահաւանդ վանայ մէջ է որ իր գործունէութիւնը շատ բեղմնաւոր եղած է : «Փորթուգալեանի եօթնամեայ գործունէութիւնը վասպուրականի մէջ, կը գրէր Ամերիկայի յորհանդիսական յանձնարարութիւնը իր կենսագրականի շրջանակների մէջ իւր կեանքի ամենարեգուն շրջանը կը կազմէ : Վարժապետանոցը եւ անոր շարունակութիւնը եղող կեդր. վարժարանը՝ եղան վառարաններն նոր գաղափարների, որոնցմով սնու. եւ զօրացան : Վասպուրականի երիտասարդութիւնը : Փորթուգալեանը Հայոց Հայրիկից յետոյ, առաջին մարդը եղաւ, որ յաջողեցաւ յեղաշրջել վասպուրականի կրթական գործը : Իւր հասցուցած ուսուցիչներով եւ իւր յամու աշխատութեամբ՝ ան քանդեց Տէր Թովմիկեան սխաւմը, եւ ժամանակակից կրթական նոր ուղղութեամբ անգլիս զարկ աւաւ : Վասպուրականի զարգացնելու :

« Նա ցանց նոր կեանքի, նոր գաղափարների եւ յեղափոխական պայքարի կենդանի սերմեր հայ ժողովրդի սրտին եւ մտքին մէջ : Սերունդների դաստիարակւեցան այդ ուղղութեամբ, անոր շաղկերանների երկար տարիների Վասպուրականի, Ատրպատականի, Տուրքիստանի եւ Բաղէի կրթական գործը վարելով՝ մէկտեղ՝ եղան եւ յեղափոխական գաղափարների առաքելներու : 96 թւի վանին ինքնապաշտպանութեան կռիւն մէջ երեւան եկաւ Փորթուգալեանի ցանած սերմերի արգիւնքը : Նա եղաւ ազատագրական շարժման նախակարգաւոր Վասպուրականի մէջ » :

Փորթուգալեան իր կեանքին երկրորդ մասին մէջ գործած է իբր հրապարակագիր :

1885ին եկաւ Մարտիլի եւ հիմնեց Արմենիան, եւ հանգիստացաւ : Հայ յեղափոխական շարժման ռաւիթրաներէն մին : Մերունազարդ գործիչին հասակը ողջները մտադիր են իր գործունէութեան քառասնամակը եւ Արմենիայի քառասնակը տօնել : Ամէն Հայ, նոյն իսկ անոնք որ վերապահումներ ունին Փորթուգալեանի գործունէութեան այս կամ այն կէտին նկատմամբ, անուշտ պիտի աջակցի այս յորհանդիսին՝ նկատի ունենալով յորհարարի կեանքին ու գործունէութեան ամբողջութեանը մէջ տիրող ազգասիրական յառաջդիմական ոգին :

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER.

Impr. Ch. NERCÈS, 128, Rue St-Jacques, PARIS.

A.R.A.R.@

digitised by